

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
ΝΙΚΟΛΑ ΑΙΜΙΛΙΟΥ
της 5ης Οκτωβρίου 2023¹

Υπόθεση C-283/21

VA

κατά

Deutsche Rentenversicherung Bund,

παρισταμένου του:

RB

[αίτηση του Landessozialgericht Nordrhein-Westfalen (ανώτερου δικαστηρίου υποθέσεων κοινωνικής ασφάλισης Βόρειας Ρηνανίας – Βεστφαλίας, Γερμανία) για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Κοινωνική ασφάλιση των διακινουμένων εργαζομένων – Συντονισμός των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας – Κανονισμός (ΕΚ) 987/2009 – Άρθρο 44, παράγραφος 2 – Πεδίο εφαρμογής – Παροχές αναπηρίας – Υπολογισμός – Συνυπολογισμός των “περιόδων ανατροφής τέκνου” που συμπληρώθηκαν σε άλλα κράτη μέλη – Προϋποθέσεις – Άρθρο 21 ΣΛΕΕ – Ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτών»

I. Εισαγωγή

1. Οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης μπορούν να διαμένουν και να εργάζονται σε διαφορετικά κράτη μέλη κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Μπορούν επίσης να κάνουν «διακοπή στη σταδιοδρομία» τους και να αφιερώνουν τον χρόνο τους στην ανατροφή των τέκνων τους. Ένα πρόσωπο ενδέχεται να ξεκινήσει την επαγγελματική σταδιοδρομία του σε ένα κράτος μέλος (στο εξής: κράτος μέλος Α), εν συνεχεία να σταματήσει να εργάζεται προκειμένου να αφιερωθεί στην ανατροφή των τέκνων του σε άλλο κράτος μέλος (στο εξής: κράτος μέλος Β) και, ακολούθως, να συνεχίσει τη σταδιοδρομία του στο κράτος μέλος Α. Στην περίπτωση αυτή, απαιτεί άραγε το δίκαιο της Ένωσης, για τη χορήγηση συντάξεως στον ενδιαφερόμενο, να εφαρμόσει το κράτος μέλος Α τη νομοθεσία του στις «περιόδους ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β και να τις λάβει υπόψη του ως εάν να είχαν συμπληρωθεί στην επικράτειά του;

¹ Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

2. Το ζήτημα αυτό βρέθηκε στο επίκεντρο των υποθέσεων επί των οποίων εκδόθηκαν οι αποφάσεις *Elsen*², *Kauer*³ και *Reichel-Albert*⁴, στο πλαίσιο εφαρμογής του κανονισμού (ΕΟΚ) 1408/71⁵, ο οποίος καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από τους κανονισμούς (ΕΚ) 883/2004⁶ και 987/2009⁷, καθώς και, πιο πρόσφατα, η απόφαση *Pensionsversicherungsanstalt* (Περίοδοι ανατροφής τέκνου που συμπληρώθηκαν στην αλλοδαπή)⁸, η οποία, όπως και η υπό κρίση υπόθεση, αφορούσε περίπτωση που διέπεται από τους δύο τελευταίους ως άνω κανονισμούς.

3. Στην απόφαση *Pensionsversicherungsanstalt*, το Δικαστήριο έκρινε ότι, μολονότι ο νομοθέτης της Ένωσης έχει θεσπίσει μια ειδική διάταξη για τον συνυπολογισμό από το κράτος μέλος Α των «περιόδων ανατροφής τέκνου» που έχουν συμπληρωθεί στο κράτος μέλος Β, δηλαδή το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009, η διάταξη αυτή δεν έχει αποκλειστική εφαρμογή. Ως εκ τούτου, η νομική λύση που αναπτύχθηκε από το Δικαστήριο στο πλαίσιο της εφαρμογής του κανονισμού 1408/71, σε χρόνο κατά τον οποίον ο νομοθέτης της Ένωσης δεν είχε ακόμη θεσπίσει οποιαδήποτε διάταξη επί του συγκεκριμένου ζητήματος, εξακολουθεί να ισχύει. Με αυτά τα δεδομένα κατά νου, το Δικαστήριο έκρινε ότι στην περίπτωση που δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009, με αποτέλεσμα ο ενδιαφερόμενος να μην μπορεί να επικαλεστεί την εν λόγω διάταξη, το κράτος μέλος Α εξακολουθεί να υποχρεούται, δυνάμει του άρθρου 21 ΣΛΕΕ, το οποίο προασπίζει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών της Ένωσης, να εφαρμόσει τη νομοθεσία του στις «περιόδους ανατροφής τέκνου» που έχουν συμπληρωθεί στο κράτος μέλος Β και να αντιμετωπίζει τις περιόδους αυτές ως εάν είχαν συμπληρωθεί στην επικράτειά του, στο μέτρο που «συνδέονται επαρκώς» με «περιόδους ασφάλισης» τις οποίες έχει συμπληρώσει ο ενδιαφερόμενος στο εν λόγω κράτος μέλος. Αυτό συμβαίνει όταν το ως άνω πρόσωπο έχει εργαστεί και καταβάλει ασφαλιστικές εισφορές αποκλειστικά στο κράτος μέλος Α, τόσο πριν όσο και μετά τη μετοίκησή του στο κράτος μέλος Β⁹.

4. Η υπόθεση της κύριας δίκης είναι κάπως διαφορετική. Η VA, ήτοι η προσφεύγουσα της κύριας δίκης, συμπλήρωσε, εξ όσων αντιλαμβάνομαι, περιόδους οι οποίες μπορούν να εξομοιωθούν με «περιόδους ασφάλισης» στη Γερμανία, τόσο πριν όσο και μετά την ανατροφή των τέκνων της στις Κάτω Χώρες. Εντούτοις, ξεκίνησε να καταβάλει ασφαλιστικές εισφορές στο γερμανικό εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφάλισης αρκετά έτη αφότου έπαυσε να αφιερώνει τον χρόνο της στην ανατροφή των τέκνων της.

5. Στο πλαίσιο αυτό, η ουσία του ζητήματος στην υπό κρίση υπόθεση έγκειται στο κατά πόσον το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» που έχει αναπτυχθεί στη νομολογία του Δικαστηρίου πληρούται στην περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος δεν έχει καταβάλει εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφάλισης του κράτους μέλους Α πριν αφιερώσει τον χρόνο του στην ανατροφή των τέκνων του στο κράτος μέλος Β. Όπως θα εξηγήσω παρακάτω, φρονώ ότι η απάντηση που πρέπει να δοθεί στο ανωτέρω ερώτημα είναι καταφατική. Πράγματι, κατά τη

² Απόφαση της 23ης Νοεμβρίου 2000 (C-135/99, στο εξής: απόφαση *Elsen*, EU:C:2000:647).

³ Απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 2002 (C-28/00, στο εξής: απόφαση *Kauer*, EU:C:2002:82).

⁴ Απόφαση της 19ης Ιουλίου 2012 (C-522/10, στο εξής: απόφαση *Reichel-Albert*, EU:C:2012:475).

⁵ Κανονισμός του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1971, περί εφαρμογής των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης στους μισθωτούς και τις οικογένειές τους που διακινούνται εντός της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 73).

⁶ Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας (ΕΕ 2004, L 166, σ. 1).

⁷ Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Σεπτεμβρίου 2009, για καθορισμό της διαδικασίας εφαρμογής του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 883/2004 για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας (ΕΕ 2009, L 284, σ. 1).

⁸ Απόφαση της 7ης Ιουλίου 2022 (C-576/20, στο εξής: απόφαση *Pensionsversicherungsanstalt*, EU:C:2022:525).

⁹ Όπ.π. (σκέψη 63).

γνώμη μου, η συγκεκριμένη περίπτωση, δεν αποκλείει, από μόνη της, τη διαπίστωση υπάρξεως «επαρκούς συνδέσμου» μεταξύ των «περιόδων ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β και των «περιόδων ασφάλισης» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Α.

II. Νομικό πλαίσιο

A. Το δίκαιο της Ένωσης

1. Κανονισμός 883/2004

6. Ο τίτλος II του κανονισμού 883/2004, ο οποίος επιγράφεται «Προσδιορισμός της εφαρμοστέας νομοθεσίας», περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, το άρθρο 11, το οποίο προβλέπει τα εξής:

«1. Τα πρόσωπα στα οποία εφαρμόζεται ο παρών κανονισμός υπάγονται στη νομοθεσία ενός και μόνον κράτους μέλους. Η νομοθεσία αυτή προσδιορίζεται σύμφωνα με τον παρόντα τίτλο.

[...]

3. Με την επιφύλαξη των άρθρων 12 έως 16:

α) το πρόσωπο που ασκεί μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα σε κράτος μέλος, υπάγεται στη νομοθεσία του εν λόγω κράτους μέλους·

[...]

ε) οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο, στο οποίο δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις των στοιχείων α' έως δ', υπάγεται στη νομοθεσία του κράτους μέλους κατοικίας, με την επιφύλαξη άλλων διατάξεων του παρόντος κανονισμού που του εξασφαλίζουν παροχές δυνάμει της νομοθεσίας ενός ή περισσότερων άλλων κρατών μελών.

[...]»

2. Κανονισμός 987/2009

7. Ο κανονισμός 987/2009 καθορίζει τη διαδικασία εφαρμογής του κανονισμού 883/2004, δυνάμει του άρθρου 89 του τελευταίου.

8. Κατά την αιτιολογική σκέψη 14 του κανονισμού 987/2009:

«Απαιτούνται κάποιοι ειδικοί κανόνες και διαδικασίες για να καθορισθεί η διαδικασία που πρέπει να διέπει τη συνεκτίμηση των περιόδων που αφιέρωσε ο ασφαλισμένος στην εκπαίδευση παιδιών στα διάφορα κράτη μέλη.»

9. Το άρθρο 44 του εν λόγω κανονισμού προβλέπει τα εξής:

«1. Για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου, ως “περίοδος ανατροφής τέκνου” νοείται οποιαδήποτε περίοδος που πιστώνεται δυνάμει της περί συντάξεων νομοθεσίας κράτους μέλους

ή η οποία παρέχει δικαίωμα σε συμπλήρωμα της σύνταξης αποκλειστικά λόγω του ότι ο δικαιούχος ανέθρεψε τέκνο, ανεξάρτητα από τη μέθοδο που χρησιμοποιείται για τον υπολογισμό των περιόδων αυτών και το κατά πόσον οι περίοδοι αυτές τρέχουν από το χρόνο της ανατροφής τέκνου ή αναγνωρίζονται αναδρομικά.

2. Εάν, δυνάμει της νομοθεσίας του κράτους μέλους που είναι αρμόδιο δυνάμει του τίτλου II του [κανονισμού 883/2004], δεν συνυπολογίζεται “περίοδος ανατροφής τέκνου”, ο φορέας του κράτους μέλους, η νομοθεσία του οποίου ήταν εφαρμοστέα δυνάμει του τίτλου II του [κανονισμού 883/2004] στον ενδιαφερόμενο λόγω άσκησης μισθωτής ή μη μισθωτής δραστηριότητας την ημερομηνία κατά την οποία, δυνάμει της εν λόγω νομοθεσίας, έπρεπε να αρχίσει να συνυπολογίζεται η “περίοδος ανατροφής τέκνου” για το τέκνο αυτό, εξακολουθεί να είναι αρμόδιος για το συνυπολογισμό της εν λόγω περιόδου ως “περιόδου ανατροφής τέκνου” δυνάμει της νομοθεσίας του, ως εάν η εν λόγω ανατροφή τέκνου να είχε πραγματοποιηθεί στην επικράτειά του.

[...]»

B. Η εθνική νομοθεσία

10. Το άρθρο 56 του Sozialgesetzbuch Sechstes Buch (βιβλίο VI του κώδικα κοινωνικής ασφάλισης, στο εξής: SGB VI), όπως τροποποιήθηκε με τον νόμο της 28ης Νοεμβρίου 2018 (BGBl. I, σ. 2016), προβλέπει τα εξής:

«1. Ως “περίοδος ανατροφής τέκνου” νοείται η περίοδος που διανύθηκε για την ανατροφή του τέκνου κατά τα τρία πρώτα έτη της ζωής του. Η περίοδος ανατροφής τέκνου πιστώνεται σε έναν από τους γονείς του τέκνου [...] εφόσον:

1. η περίοδος ανατροφής τέκνου αποδίδεται στον εν λόγω γονέα·
2. η ανατροφή του τέκνου έλαβε χώρα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας ή δύναται να εξομοιωθεί με ανατροφή στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, και
3. η περίοδος αυτή δεν απαγορεύεται να πιστωθεί στον εν λόγω γονέα.

[...]

3. Η ανατροφή του τέκνου θεωρείται ότι έχει λάβει χώρα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας όταν ο γονέας που ανατρέφει το τέκνο διατηρεί εκεί τη συνήθη διαμονή του με το τέκνο. Η ανατροφή του τέκνου στην αλλοδαπή εξομοιώνεται με ανατροφή στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας όταν ο γονέας που ανατρέφει το τέκνο έχει τη συνήθη διαμονή του με το τέκνο στην αλλοδαπή και έχει συμπληρώσει, κατά την ανατροφή του τέκνου ή αμέσως πριν από τη γέννησή του, περιόδους καταβολής υποχρεωτικών εκ του νόμου εισφορών λόγω της άσκησης μισθωτής ή μη μισθωτής δραστηριότητας. [...]

[...]

5. Η περίοδος ανατροφής του τέκνου εκκινεί από το τέλος του μήνα κατά τον οποίον γεννήθηκε το τέκνο και λήγει μετά την παρέλευση 36 ημερολογιακών μηνών [...]».

11. Το άρθρο 249, παράγραφος 1, του SGB VI, όπως τροποποιήθηκε με τον νόμο της 23ης Ιουνίου 2014 (BGBl. I, σ. 787), προβλέπει τα εξής:

«Για τα παιδιά που έχουν γεννηθεί πριν από την 1η Ιανουαρίου 1992, η περίοδος ανατροφής τέκνου λήγει μετά την παρέλευση 24 ημερολογιακών μηνών από το τέλος του μήνα γέννησης του τέκνου.»

III. Τα πραγματικά περιστατικά, η διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και τα προδικαστικά ερωτήματα

12. Η VA, ήτοι η προσφεύγουσα της κύριας δίκης, είναι Γερμανίδα υπήκοος γεννηθείσα το 1958. Από το 1962 έως το 2010 διέμενε στο Vaals (Κάτω Χώρες), μια πόλη που απέχει περίπου 5 χιλιόμετρα από το Άαχεν (Γερμανία)¹⁰. Κατά τη διαμονή της εκεί, φοίτησε σε σχολείο στο Άαχεν και, ακολούθως, τον Αύγουστο του 1975 ξεκίνησε εκεί την εκπαίδευσή της ως παιδαγωγός αναγνωρισμένη από το κράτος.

13. Την 1η Αυγούστου 1978 η VA ξεκίνησε πρακτική άσκηση διάρκειας ενός έτους σε νηπιαγωγείο στο Άαχεν. Υπό κανονικές συνθήκες, το έτος αυτό θα θεωρούνταν περίοδος απασχόλησης στη Γερμανία, η οποία υπόκειται σε υποχρεωτική ασφάλιση. Ωστόσο, λόγω του ότι δεν υπήρχαν διαθέσιμες επαρκείς θέσεις πρακτικής ασκήσεως επ' αμοιβή, η VA ολοκλήρωσε την πρακτική της άσκηση χωρίς να αμείβεται και, συνεπώς, απαλλάχθηκε από την υποχρέωση ασφάλισης. Ως εκ τούτου, δεν κατέβαλε εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφαλίσεως της Γερμανίας.

14. Μετά την ολοκλήρωση της πρακτικής άσκησης τον Αύγουστο του 1979, η VA συνέχισε την εκπαίδευσή της ως παιδαγωγός αναγνωρισμένη από το κράτος στο Άαχεν και έλαβε το Fachhochschulreife (απολυτήριο επαγγελματικής εκπαίδευσης), ενώ εξακολουθούσε να διαμένει στις Κάτω Χώρες. Μετά το πέρας της εκπαίδευσέως της τον Ιούλιο του 1980, δεν ασκούσε πλέον καμία επαγγελματική δραστηριότητα είτε στη Γερμανία είτε στις Κάτω Χώρες.

15. Η VA γέννησε δύο τέκνα. Κατά τον χρόνο γέννησής τους η VA εξακολουθούσε να μην έχει καταβάλει εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφαλίσεως της Γερμανίας. Τα τέκνα της ανατράφηκαν στις Κάτω Χώρες.

16. Μεταξύ του Σεπτεμβρίου 1993 και του Αυγούστου 1995, και, ακολούθως, μεταξύ του Απριλίου 1999 και του Οκτωβρίου 2012, εργάστηκε στη Γερμανία. Η εργασία της, η οποία χαρακτηρίστηκε ως «ήσσονος σημασίας» κατά το γερμανικό δίκαιο, εξαιρούνταν από την υποχρεωτική ασφάλιση.

17. Η VA επέστρεψε στη Γερμανία το 2010. Μετά τον Οκτώβριο του 2012 ξεκίνησε να ασκεί επαγγελματική δραστηριότητα και να υπάγεται σε υποχρεωτική ασφάλιση. Άρχισε επίσης να καταβάλει εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφαλίσεως της Γερμανίας.

18. Από τον Μάρτιο του 2018 η VA λαμβάνει σύνταξη από τη Γερμανία λόγω πλήρους ανικανότητας προς εργασία. Κατά τον υπολογισμό της συντάξεως αυτής, ο Deutsche Rentenversicherung Bund (ομοσπονδιακός οργανισμός ασφαλίσεως συντάξεων), ήτοι ο καθού της κύριας δίκης, έκρινε ότι, εκτός από τις περιόδους κατά τις οποίες η VA κατέβαλε εισφορές

¹⁰ Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η VA διέμενε σποραδικά στις Κάτω Χώρες μεταξύ των ετών 1962 έως 1975. Ξεκίνησε να διαμένει εκεί μόνιμα το 1975.

στο γερμανικό εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφάλισης (την περίοδο από το 2012 και έπειτα), περιλαμβάνονται στις κρίσιμες χρονικές περιόδους τόσο εκείνες κατά τις οποίες ολοκλήρωσε την επαγγελματική της εκπαίδευση (από τον Αύγουστο του 1975 μέχρι τον Ιούλιο του 1978 και από τον Αύγουστο του 1979 μέχρι τον Ιούλιο του 1980) όσο και η «περίοδος ανατροφής τέκνου» από την 1η Απριλίου μέχρι την 1η Ιουνίου 1999, κατά την οποία είχε αναλάβει την ανατροφή των τέκνων της ενώ εργαζόταν παράλληλα ως μισθωτή στη Γερμανία (χωρίς να υπόκειται σε υποχρεωτική ασφάλιση).

19. Η VA υποστηρίζει ότι ο Deutsche Rentenversicherung Bund δεν συνυπολόγισε ως κρίσιμες περιόδους τις «περίόδους ανατροφής τέκνου» που πραγματοποίησε στις Κάτω Χώρες από τις 15 Νοεμβρίου 1986 έως τις 31 Μαρτίου 1999, κατά τη διάρκεια των οποίων δεν ασκούσε επαγγελματική δραστηριότητα (στο εξής: επίμαχες περίοδοι). Κατά της αρνήσεως αυτής προσέφυγε ενώπιον του αρμόδιου πρωτοβάθμιου δικαστηρίου. Η προσφυγή της απορρίφθηκε.

20. Η VA άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου ενώπιον του Landessozialgericht Nordrhein-Westfalen (ανώτερου δικαστηρίου υποθέσεων κοινωνικής ασφαλίσεως Βόρειας Ρηνανίας – Βεστφαλίας, Γερμανία).

21. Το εν λόγω δικαστήριο επισημαίνει ότι το γεγονός ότι, κατά τη διάρκεια των επίμαχων περιόδων, τα δύο τέκνα της VA δεν ανατράφηκαν στη Γερμανία δεν επιτρέπει να πιστωθούν οι εν λόγω περίοδοι δυνάμει του άρθρου 56, παράγραφος 3, του SGB VI. Ούτε μπορούν οι επίμαχες περίοδοι να εμπίπτουν στο άρθρο 56, παράγραφος 3, τρίτο εδάφιο, του SGB VI, καθόσον, για να συμβεί αυτό, η VA θα έπρεπε να έχει τη συνήθη διαμονή της με το τέκνο της στην αλλοδαπή και, κατά τη διάρκεια ή αμέσως πριν από τις περιόδους αυτές, να έχει ολοκληρώσει περιόδους υποχρεωτικής καταβολής ασφαλιστικών εισφορών στη Γερμανία δυνάμει δραστηριότητας που ασκείται στην αλλοδαπή (δηλαδή στις Κάτω Χώρες) ως πρόσωπο που ασκεί μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα. Υπογραμμίζει επίσης ότι δεν πληρούνται οι προβλεπόμενες από το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009 προϋποθέσεις, καθόσον η VA δεν ασκούσε ούτε μισθωτή ούτε μη μισθωτή δραστηριότητα στη Γερμανία όταν γεννήθηκαν τα τέκνα της.

22. Κατόπιν των ανωτέρω, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν, υπό το πρίσμα των αποφάσεων του Δικαστηρίου συμπεριλαμβανομένης, μεταξύ άλλων, της αποφάσεως Reichel-Albert, οι επίμαχες περίοδοι πρέπει να ληφθούν υπόψη από τον Deutsche Rentenversicherung Bund, δεδομένου ότι υπάρχουν ορισμένοι παράγοντες οι οποίοι υποδηλώνουν την ύπαρξη «επαρκούς συνδέσμου», με βάση το άρθρο 21 ΣΛΕΕ. Συναφώς, επισημαίνει, αφενός, ότι η περίπτωση της VA διαφέρει από εκείνη επί της οποίας εκδόθηκε η ανωτέρω απόφαση· πράγματι, πριν από τη γέννηση των τέκνων της, η VA ουδέποτε υπαγόταν σε υποχρεωτική ασφάλιση στη Γερμανία. Ως εκ τούτου, δεν είχε καταβάλει εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφάλισης του εν λόγω κράτους μέλους. Επιπλέον, δεν μετέφερε απλώς την κατοικία της σε διαφορετικό κράτος μέλος (τις Κάτω Χώρες)· για την ακρίβεια, διέμενε εκεί σε μόνιμη βάση.

23. Από την άλλη πλευρά, το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει ότι ολόκληρο το ιστορικό απασχόλησης της VA συνδέεται με τη Γερμανία, ότι η VA φοίτησε σε σχολείο αποκλειστικά στη Γερμανία, ότι ολοκλήρωσε τη μονοετή πρακτική της άσκηση εκεί, για την οποία θα υπαγόταν σε υποχρεωτική ασφάλιση εάν επαρκούσε ο αριθμός των αμειβόμενων θέσεων κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα, και ότι τα υπόλοιπα χρόνια κατά τα οποία η VA παρακολούθησε την επαγγελματική της εκπαίδευση έχουν καταχωριστεί ως «συντάξιμες περίοδοι». Επιπροσθέτως, τα τέκνα της VA φοίτησαν σε σχολείο στη Γερμανία και η ίδια με την οικογένειά της είχαν εγκατασταθεί στις Κάτω Χώρες, πολύ κοντά στα σύνορα με τη Γερμανία.

24. Υπό το πρίσμα των στοιχείων αυτών, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν το γεγονός ότι οι επίμαχες περίοδοι δεν λαμβάνονται υπόψη κατά την εθνική νομοθεσία συνάδει με το άρθρο 21 ΣΛΕΕ.

25. Υπό τις περιστάσεις αυτές, το Landessozialgericht Nordrhein-Westfalen (ανώτερο δικαστήριο υποθέσεων κοινωνικής ασφάλισης Βόρειας Ρηνανίας – Βεστφαλίας) αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Πρέπει, δυνάμει της νομοθεσίας των Κάτω Χωρών ως αρμοδίου κράτους μέλους βάσει του τίτλου II του [κανονισμού 883/2004], να συνυπολογίζεται περίοδος ανατροφής τέκνου, κατά την έννοια του άρθρου 44, παράγραφος 2, του [κανονισμού 987/2009], εφόσον η περίοδος αυτή αρκεί, ως απλή περίοδος κατοικίας, για τη θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματος στις Κάτω Χώρες;
- 2) Σε περίπτωση αρνητικής απάντησης στο πρώτο ερώτημα:

Πρέπει το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού [987/2009]—σε συνέχεια των αποφάσεων του [Δικαστηρίου] στις υποθέσεις [Elsen] και [Reichel-Albert]— να ερμηνευθεί διασταλτικά υπό την έννοια ότι το αρμόδιο κράτος μέλος πρέπει να συνυπολογίζει την περίοδο ανατροφής τέκνου ακόμη και σε περίπτωση που το πρόσωπο που ανέλαβε την ανατροφή διήνυσε μεν συντάξιμες περιόδους πριν και μετά την ανατροφή του τέκνου στο πλαίσιο εκπαίδευσης ή επαγγελματικής δραστηριότητας αποκλειστικά στο σύστημα του εν λόγω κράτους [μέλους], πλην όμως δεν κατέβαλε εισφορές στο σύστημα αυτό αμέσως πριν και μετά την ανατροφή του τέκνου;»

26. Η αίτηση προδικαστικής απόφασης, με ημερομηνία 23 Απριλίου 2021, πρωτοκολλήθηκε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 4 Μαΐου 2021. Η Γερμανική, η Τσεχική και η Ολλανδική Κυβέρνηση καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις. Οι ίδιοι συμμετέχοντες στη διαδικασία, εκτός από την Τσεχική Κυβέρνηση, παρέστησαν κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η οποία διεξήχθη στις 11 Μαΐου 2023.

IV. Ανάλυση

27. Για τον υπολογισμό μιας σύνταξης¹¹, οι αρμόδιοι φορείς των κρατών μελών στηρίζονται, κατά κανόνα, στον αριθμό των «περιόδων ασφάλισης» ή των «περιόδων κατοικίας» που έχει συμπληρώσει ο ενδιαφερόμενος¹². Λαμβανομένου υπόψη του βασικού στόχου των κανονισμών 883/2004 και 987/2009, ο οποίος συνίσταται στο «να εκπονηθεί απλώς ένα σύστημα συντονισμού» και, συνεπώς, να γίνουν σεβαστά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εθνικών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης¹³, εναπόκειται σε κάθε κράτος μέλος να αποφασίζει τι

¹¹ Κατά το άρθρο 1, στοιχείο κγ', του κανονισμού 883/2004, ο όρος «σύνταξη» καλύπτει «όχι μόνον [τις] συντάξεις, αλλά και [τις] εφάπαξ παροχές που μπορούν να τις υποκαταστήσουν και [τις] πληρωμές υπό μορφή επιστροφής εισφορών καθώς επίσης, υπό την επιφύλαξη των διατάξεων του τίτλου III, [τις] προσαυξήσεις αναπροσαρμογής ή τα συμπληρωματικά επιδόματα». Περιλαμβάνει επίσης τη χορήγηση παροχών αναπηρίας όπως αυτές που υποστηρίζει ότι δικαιούται η VA στην υπό κρίση υπόθεση (βλ. κεφάλαιο 4, το οποίο επιγράφεται «Παροχές αναπηρίας»). Βλ., επίσης, άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο γ', του ίδιου κανονισμού, το οποίο καθιστά σαφές ότι το εν λόγω νομοθέτημα δεν εφαρμόζεται μόνο στις παροχές γήρατος αλλά και στις παροχές αναπηρίας.

¹² Βλ., εν προκειμένω, άρθρο 45 του κανονισμού 883/2004, το οποίο καθιστά σαφές ότι η νομοθεσία του αρμοδίου φορέα του κράτους μέλους μπορεί να εξαρτά την απόκτηση, διατήρηση ή ανάκτηση του δικαιώματος σε παροχές από την πραγματοποίηση περιόδων ασφάλισης ή κατοικίας.

¹³ Βλ., μεταξύ άλλων, αιτιολογική σκέψη 4 του κανονισμού 883/2004.

ακριβώς συνιστά «περίοδο ασφάλισης» ή «περίοδο κατοικίας» ή τι εξομοιώνεται προς τις περιόδους αυτές¹⁴, στο μέτρο που η νομοθεσία του συμμορφώνεται προς τις διατάξεις της Συνθήκης ΛΕΕ περί ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων, και ιδίως του άρθρου 21 ΣΛΕΕ¹⁵.

28. Ορισμένα κράτη μέλη – αλλά όχι όλα – έχουν προβλέψει ότι οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» εξομοιώνονται προς τις «περιόδους ασφάλισης» ή τις «περιόδους κατοικίας» και, ως εκ τούτου, συνυπολογίζονται κατά τη χορήγηση της σύνταξης.

29. Στο πλαίσιο αυτό, το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009 θεσπίζει έναν ειδικό κανόνα, σκοπός του οποίου είναι να καθορίζονται, στην περίπτωση που ένα πρόσωπο έχει εργαστεί και πραγματοποιήσει την ανατροφή των τέκνων του σε διαφορετικά κράτη μέλη, οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες το κράτος μέλος Α (δηλαδή, το κράτος μέλος στο οποίο έχει εργαστεί ο ενδιαφερόμενος) υποχρεούται να εφαρμόσει τη νομοθεσία του στις «περιόδους ανατροφής τέκνου» που έχουν συμπληρωθεί στο κράτος μέλος Β και απαιτεί, όπου αυτό επιβάλλεται, οι περίοδοι αυτοί να αντιμετωπίζονται ως εάν να είχαν συμπληρωθεί στο κράτος μέλος Α¹⁶. Αυτή η αρμοδιότητα του κράτους μέλους Α είναι επικουρική προς την αρμοδιότητα του κράτους μέλους Β. Πράγματι, η υποχρέωση του κράτους μέλους Α να εφαρμόσει τη νομοθεσία του σε «περιόδους ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β ισχύει μόνο στην περίπτωση που δεν έχει εφαρμογή η νομοθεσία του κράτους μέλους Β.

30. Όπως σημειώνει η Τσεχική Κυβέρνηση, σκοπός του άρθρου 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009 δεν είναι ούτε να διασφαλίσει ότι στην περίπτωση του δικαιούχου θα τύχει εφαρμογής η πλέον ευνοϊκή νομοθεσία ούτε να επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να λαμβάνουν υπόψη τους τις «περιόδους ανατροφής τέκνου» ως συντάξιμες «περιόδους ασφάλισης» ή «περιόδους κατοικίας» δυνάμει της νομοθεσίας τους· αντιθέτως, στόχος της είναι να αποτραπούν περιπτώσεις στις οποίες οι περίοδοι αυτοί δεν συνυπολογίζονται δυνάμει της νομοθεσίας ενός κράτους μέλους απλώς και μόνον διότι συμπληρώθηκαν σε διαφορετικό κράτος μέλος. Συνεπώς, υπό αυτήν την έννοια, η ως άνω διάταξη αντικατοπτρίζει τη γενική αρχή της ίσης μεταχειρίσεως που επιδιώκει να κωδικοποιήσει το άρθρο 5 του κανονισμού 883/2004¹⁷ και η οποία απορρέει ευθέως από το άρθρο 21 ΣΛΕΕ.

31. Όπως διευκρίνισα στις προτάσεις μου στην υπόθεση Pensionsversicherungsanstalt¹⁸, το ζήτημα εάν έχει εφαρμογή η νομοθεσία του κράτους μέλους Α δυνάμει του άρθρου 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009, σε «περιόδους ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β, εξαρτάται από το εάν πληρούνται οι ακόλουθες τρεις σωρευτικές προϋποθέσεις:

– καμία «περίοδος ανατροφής τέκνου» δεν συνυπολογίζεται δυνάμει της νομοθεσίας του κράτους μέλους Β·

¹⁴ Για τους ορισμούς των εννοιών «περίοδος ασφάλισης» και «περίοδος κατοικίας», βλ. άρθρο 1, στοιχεία κ' και κβ', του κανονισμού 883/2004, αντιστοίχως. Αμφότερες οι έννοιες ορίζονται σε συνάρτηση με τη «νομοθεσία υπό την οποία έχουν ή θεωρείται ότι έχουν πραγματοποιηθεί».

¹⁵ Βλ. απόφαση Pensionsversicherungsanstalt (σκέψη 49 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

¹⁶ Συγκεκριμένα, τούτο σημαίνει ότι στον βαθμό που η νομοθεσία κράτους μέλους επιτρέπει, εν γένει, να λαμβάνονται υπόψη οι «περιόδους ανατροφής τέκνου» για τη χορήγηση της σύνταξης, η νομοθεσία αυτή δεν μπορεί να αντιμετωπίζει τις «περιόδους ανατροφής τέκνου» που έχουν συμπληρωθεί σε ένα ή περισσότερα άλλα κράτη μέλη κατά τρόπο διαφορετικό από αυτές που έχουν συμπληρωθεί σε εθνικό επίπεδο.

¹⁷ Βλ., επίσης, συναφώς, αιτιολογική σκέψη 5 του τελευταίου κανονισμού.

¹⁸ C-576/20, EU:C:2022:75, σημείο 32.

- η νομοθεσία του κράτους μέλους Α είχε προηγουμένως εφαρμογή στο ενδιαφερόμενο πρόσωπο επειδή ασκούσε μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα στο εν λόγω κράτος μέλος και
- το πρόσωπο αυτό εξακολουθούσε, λόγω της προαναφερθείσας δραστηριότητας, να υπάγεται στη νομοθεσία του κράτους μέλους Α κατά την ημερομηνία κατά την οποία, δυνάμει της νομοθεσίας του κράτους μέλους Α, έπρεπε να αρχίσει να συνυπολογίζεται η «περίοδος ανατροφής τέκνου» για το τέκνο αυτό¹⁹.

32. Από τα στοιχεία της δικογραφίας και τις διευκρινίσεις που παρασχέθηκαν από το αιτούν δικαστήριο, καταλήγω στο συμπέρασμα ότι η VA δεν πληροί τη δεύτερη και την τρίτη από τις προαναφερθείσες προϋποθέσεις, καθόσον δεν ασκούσε μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα στο κράτος μέλος Α (Γερμανία) και, συνεπώς, ουδέποτε κατέβαλε εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφάλισης στη Γερμανία πριν από τη γέννηση των τέκνων της, μολοντί, στην πραγματικότητα, ολοκλήρωσε εκεί την επαγγελματική της εκπαίδευση και πραγματοποίησε πρακτική άσκηση διάρκειας ενός έτους σε νηπιαγωγείο.

33. Επισημαίνω, ωστόσο, ότι στην απόφαση Pensionsversicherungsanstalt το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009 δεν «[διέπει] κατ' αποκλειστικότητα τον συνυπολογισμό των περιόδων ανατροφής τέκνου»²⁰. Ο ενδιαφερόμενος στην υπόθεση εκείνη επίσης δεν πληρούσε την τρίτη (μολοντί πληρούσε τη δεύτερη) προϋπόθεση που αναφέρεται στο σημείο 31 των παρούσων προτάσεων. Όπως επισήμανα στο σημείο 3 των παρούσων προτάσεων, το Δικαστήριο έκρινε ότι, μολοντί το πρόσωπο αυτό δεν μπορούσε, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, να επικαλεστεί το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009, το κράτος μέλος Α όφειλε να εφαρμόσει τη νομοθεσία του στις «περίόδους ανατροφής τέκνου» που είχαν συμπληρωθεί στο κράτος μέλος Β και να συνυπολογίσει τις περιόδους αυτές ως εάν είχαν συμπληρωθεί στην επικράτειά του. Το Δικαστήριο βάσισε το ως άνω συμπέρασμα στο άρθρο 21 ΣΛΕΕ και στο γεγονός ότι υπήρχε «επαρκής σύνδεσμος» μεταξύ των εν λόγω περιόδων και των «περιόδων ασφάλισης» (εν προκειμένω, των περιόδων άσκησης μισθωτής ή μη μισθωτής δραστηριότητας) που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Α²¹.

34. Υπό το πρίσμα της εν λόγω αποφάσεως, το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί εάν, σε περιπτώσεις όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, πληρούται το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» που χρησιμοποιείται από το Δικαστήριο στη νομολογία του με βάση το άρθρο 21 ΣΛΕΕ, και όχι με βάση το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009. Συναφώς, οι αμφιβολίες του αιτούντος δικαστηρίου απορρέουν από το ότι, σε αντίθεση με τους προσφεύγοντες στις υποθέσεις επί των οποίων εκδόθηκαν οι αποφάσεις Elsen, Kaufer, Reichel-Albert και Pensionsversicherungsanstalt, στις οποίες το Δικαστήριο έκρινε ότι υφίσταται «επαρκής σύνδεσμος», η VA ουδέποτε κατέβαλε εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφαλίσεως της Γερμανίας ούτε μπορεί να θεωρηθεί, κατά τη νομοθεσία του εν λόγω κράτους μέλους, ως πρόσωπο που ασκούσε «μισθωτή» ή «μη μισθωτή» δραστηριότητα στη Γερμανία, πριν την ανατροφή των τέκνων της στις Κάτω Χώρες.

¹⁹ Επισημαίνω, παρεμπιπτόντως, ότι το άρθρο 44, παράγραφος 3, του κανονισμού 987/2009 καθιστά σαφές ότι η προβλεπόμενη από την παράγραφο 2 του εν λόγω άρθρου υποχρέωση δεν ισχύει στην περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος υπαγόταν ήδη ή υπάγεται πλέον στη νομοθεσία άλλου κράτους μέλους λόγω της άσκησης μισθωτής ή μη μισθωτής δραστηριότητας.

²⁰ Βλ. απόφαση Pensionsversicherungsanstalt (σκέψη 55).

²¹ Όπ.π. (σκέψη 66).

35. Θα εξηγήσω για ποιον λόγο, κατά τη γνώμη μου, το γεγονός αυτό δεν απαλλάσσει αφ' εαυτού το κράτος μέλος Α (Γερμανία) από την υποχρέωση να εφαρμόσει τη νομοθεσία του στις «περιόδους ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β (Κάτω Χώρες). Ωστόσο, πριν στραφώ στο συγκεκριμένο ζήτημα, θα απαντήσω στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα σχετικά με την ερμηνεία της πρώτης προϋποθέσεως για την οποία έγινε λόγος στο σημείο 31 των παρουσών προτάσεων, κατά την οποία καμία «περίοδος ανατροφής τέκνου» δεν λαμβάνεται υπόψη δυνάμει της νομοθεσίας του κράτους μέλους Β. Συναφώς, επισημαίνω ότι η Επιτροπή υποστηρίζει ότι το συγκεκριμένο ερώτημα είναι άνευ αντικειμένου στην υπό κρίση υπόθεση, καθότι, σε κάθε περίπτωση, δεν πληρούνται ούτε η δεύτερη και η τρίτη προϋπόθεση του άρθρου 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009. Συμφωνώ ότι στο πλαίσιο της υποθέσεως της κύριας δίκης η VA δεν μπορεί να επικαλεστεί την εν λόγω διάταξη. Τούτο, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι είναι αλυσιτελές το ζήτημα κατά πόσον το κράτος μέλος Β (εν προκειμένω, οι Κάτω Χώρες) παρέλειψε να λάβει υπόψη του τις επίμαχες περιόδους. Πράγματι, φρονώ ότι, εφόσον εφαρμόζονται *ratione temporis* οι κανονισμοί 883/2004 και 987/2009 (όπως συμβαίνει εν προκειμένω), η πρώτη από τις προϋποθέσεις που απαριθμούνται στο άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009 εφαρμόζεται αναλογικά, εφόσον το ζήτημα του συνυπολογισμού των «περιόδων ανατροφής τέκνου» διέπεται, όχι από τη συγκεκριμένη διάταξη, αλλά από το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» που χρησιμοποιείται από το Δικαστήριο με βάση το άρθρο 21 ΣΛΕΕ.

Α. Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα: πότε «λαμβάνεται υπόψη» η «περίοδος ανατροφής τέκνου» από τη νομοθεσία του κράτους μέλους Β;

36. Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν η πρώτη προϋπόθεση, για την οποία έγινε λόγος στο σημείο 31 των παρουσών προτάσεων, πληρούται στην περίπτωση που, δυνάμει της νομοθεσίας του κράτους μέλους Β (εν προκειμένω, των Κάτω Χωρών), η περίοδος αυτή θεμελιώνει συνταξιοδοτικά δικαιώματα όχι λόγω του ότι εξομοιώνεται με «περίοδο ασφάλισης», αλλά διότι προσμετράται ως «περίοδος κατοικίας».

37. Θα ήθελα ευθύς εξαρχής να καταστήσω απολύτως σαφή δύο ζητήματα. Καταρχάς, θα ήθελα να διευκρινίσω για ποιον λόγο, όπως έχω ήδη επισημάνει στο σημείο 35 ανωτέρω, η προϋπόθεση που τίθεται από το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009 εφαρμόζεται αναλογικά όταν ο ενδιαφερόμενος δεν μπορεί να θεμελιώσει την αξίωσή του στην ως άνω διάταξη και, αντιθέτως, πρέπει να επικαλεστεί το άρθρο 21 ΣΛΕΕ και το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» που αναπτύχθηκε από το Δικαστήριο στις αποφάσεις *Elsen*, *Kauer*, *Reichel-Albert* και *Pensionsversicherungsanstalt*.

38. Κατ' αρχάς, όπως σημείωσα και στις προτάσεις μου στην υπόθεση *Pensionsversicherungsanstalt*²², θα ήθελα να υπενθυμίσω ότι μία από τις βασικές αρχές των κανονισμών 883/2004 και 987/2009 είναι ότι τα πρόσωπα στα οποία έχουν εφαρμογή οι εν λόγω κανονισμοί «υπάγονται στη νομοθεσία ενός και μόνον κράτους μέλους»²³.

²² C-576/20, EU:C:2022:75, σημεία 64 και 65.

²³ Βλ. άρθρο 11, παράγραφος 1, του κανονισμού 883/2004. Το σύστημα συντονισμού που θεσπίζει ο κανονισμός αυτός και ο κανονισμός 987/2009 επιδιώκει έναν διττό σκοπό, ο οποίος συνίσταται, αφενός, στη διασφάλιση ότι τα πρόσωπα που καλύπτονται από τον κανονισμό 883/2004 δεν θα μείνουν χωρίς ασφαλιστική κάλυψη λόγω της έλλειψης οποιασδήποτε εφαρμοστέας επ' αυτών νομοθεσίας και, αφετέρου, στην αποφυγή της ταυτόχρονης εφαρμογής πολλών εθνικών νομοθεσιών και των εντεύθεν δυνάμενων να προκύψουν περιπλοκών [πρβλ. απόφαση της 5ης Μαρτίου 2020, *Pensionsversicherungsanstalt* (Επίδομα αποκατάστασης) (C-135/19, EU:C:2020:177, σκέψη 46)].

39. Κατά τη γνώμη μου, συμμόρφωση με τη βασική αυτή αρχή πρέπει να γίνεται όχι μόνο στο πλαίσιο εφαρμογής του άρθρου 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009, αλλά και κατά την εφαρμογή του κριτηρίου του «επαρκούς συνδέσμου» βάσει του άρθρου 21 ΣΛΕΕ. Πράγματι, σε διαφορετική περίπτωση, πρόσωπο το οποίο ανατρέφει τα τέκνα του στην αλλοδαπή θα έχει, ενδεχομένως, τη δυνατότητα, δυνάμει του ως άνω κριτηρίου, να ληφθούν υπόψη οι συντάξιμες «περίοδοι ανατροφής τέκνου» τόσο από το κράτος μέλος Α όσο και από το κράτος μέλος Β (διπλός υπολογισμός) ή να επιλέξει ποια νομοθεσία –αυτή του κράτους μέλους Α ή αυτή του κράτους μέλους Β– είναι ευνοϊκότερη για το ίδιο, δεδομένου ότι αμφότερες οι νομοθεσίες θα είναι εφαρμοστέες στην περίπτωση του. Τούτο θα είχε ως συνέπεια το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» να μην μπορεί, όπως το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009, να θεωρηθεί ότι θεσπίζει απλώς επικουρική αρμοδιότητα του κράτους μέλους Α²⁴. Αντιθέτως, θα έπρεπε να γίνει δεκτό ότι εισάγει διττή αρμοδιότητα (όσον αφορά τόσο το κράτος μέλος Α όσο και το κράτος μέλος Β).

40. Επιπλέον, επισημαίνω ότι το άρθρο 21, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ προβλέπει ότι «[κ]άθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών, υπό την επιφύλαξη των περιορισμών και με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στις Συνθήκες και στις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή τους»²⁵. Συνεπώς, κλίνω υπέρ της απόρριψης μιας ερμηνείας της εν λόγω διατάξεως η οποία αντιβαίνει στη βασική λογική ή σε μία από τις βασικές αρχές στις οποίες στηρίζονται οι ως άνω κανονισμοί²⁶.

41. Συναφώς, υπενθυμίζω επίσης ότι, μολοντί το άρθρο 21 ΣΛΕΕ αποσκοπεί στο να διασφαλίσει, ιδίως, ότι πολίτες οι οποίοι ασκούν το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας τους δεν υπόκεινται σε δυσμενείς διακρίσεις και, όπως έκρινε το Δικαστήριο, δεν αποτρέπονται από την άσκηση του δικαιώματος αυτού λόγω φραγμών που τίθενται στη συγκεκριμένη ελευθερία, η εν λόγω διάταξη δεν έχει ως σκοπό να εγγυηθεί ότι οι πολίτες θα βρεθούν σε ευνοϊκή θέση λόγω του ότι ασκούν το εν λόγω δικαίωμά τους. Ασφαλώς, εάν ένα πρόσωπο το οποίο έχει ασκήσει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας του δικαιούται να συνυπολογιστούν οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» τις οποίες πραγματοποίησε στην αλλοδαπή τόσο από το κράτος μέλος Α όσο και από το κράτος μέλος Β ή να επιλέξει ποια νομοθεσία θα εφαρμοστεί στις περιόδους αυτές, και όχι να έχει απλώς τη δυνατότητα να επικαλεστεί τη νομοθεσία του κράτους μέλους Α μόνο στην περίπτωση που η νομοθεσία του κράτους μέλους Β δεν παρέχει ήδη τη δυνατότητα να λαμβάνονται υπόψη οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου», το πρόσωπο αυτό βρίσκεται σε ευνοϊκότερη θέση σε σχέση με ένα πρόσωπο του οποίου η ζωή έχει περιοριστεί σε ένα μόνον κράτος μέλος. Τούτο θα έβαινε πέραν των απαιτήσεων του άρθρου 21 ΣΛΕΕ.

42. Τέλος, επισημαίνω ότι όλα τα κράτη μέλη τα οποία είχαν τον ρόλο του «κράτους μέλους Β» στις αποφάσεις *Elsen*, *Kauer* και *Reichel-Albert*, καθώς και, πιο πρόσφατα, στην απόφαση *Pensionsversicherungsanstalt* (δηλαδή, η Γαλλία, το Βέλγιο και η Ουγγαρία), δεν είχαν συνυπολογίσει τις συντάξιμες «περιόδους ανατροφής τέκνου» δυνάμει των νομοθεσιών τους.

²⁴ Οπ.π. (σκέψη 46).

²⁵ Η υπογράμμιση δική μου.

²⁶ Όπως θα εξηγήσω σε επόμενα σημεία των παρούσων προτάσεων, αυτό, ασφαλώς, ισχύει υπό την επιφύλαξη του γεγονότος ότι η συμβατότητα εθνικής διατάξεως με διάταξη του παραγώγου δικαίου της Ένωσης (εν προκειμένω, του άρθρου 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009) δεν συνεπάγεται, κατ' ανάγκην, ότι η εφαρμογή της νομοθεσίας αυτής εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής των διατάξεων της Συνθήκης ΛΕΕ [πρβλ. απόφαση της 11ης Απριλίου 2013, *Jeltes* κ.λπ. (C-443/11, EU:C:2013:224, σκέψη 41 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία)].

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο, μέχρι στιγμής, έχει εφαρμόσει το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» μόνο στην περίπτωση που ήταν σαφές ότι το κράτος μέλος Β δεν έλαβε υπόψη του τις σχετικές «περιόδους ανατροφής τέκνου»²⁷.

43. Από τα ανωτέρω προκύπτει, κατά τη γνώμη μου, ότι μεταξύ των «περιόδων ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β και των «περιόδων ασφάλισης» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Α δεν μπορεί να διαπιστωθεί η ύπαρξη «επαρκούς συνδέσμου» παρά μόνον εάν είναι σαφές ότι το κράτος μέλος Β δεν λαμβάνει υπόψη του τις «περιόδους ανατροφής τέκνου» δυνάμει της ίδιας της νομοθεσίας του. Η προϋπόθεση αυτή, η οποία προστέθηκε ρητώς από τον νομοθέτη της Ένωσης στο άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009 πρέπει, στον βαθμό που τα κράτη μέλη καλούνται να συμμορφωθούν τόσο προς τη διάταξη αυτή όσο και προς το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» που αναπτύχθηκε από το Δικαστήριο βάσει του άρθρου 21 ΣΛΕΕ, να θεωρηθεί ότι εφαρμόζεται αναλογικά κατά την επίκληση του εν λόγω κριτηρίου.

44. Δεύτερον, κατόπιν των ανωτέρω θα ήθελα να διευκρινίσω ότι, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009, το κράτος μέλος Β μπορεί να θεωρηθεί ότι λαμβάνει υπόψη του τις «περιόδους ανατροφής τέκνου» δυνάμει της νομοθεσίας του, ακόμη και όταν οι περίοδοι αυτές εξομοιώνονται με «περιόδους κατοικίας» και όχι με «περιόδους ασφάλισης». Πράγματι, το άρθρο 44, παράγραφος 1, του κανονισμού 987/2009 προβλέπει ότι ως «περίοδος ανατροφής τέκνου» νοείται «οποιαδήποτε περίοδος που πιστώνεται δυνάμει της περί συντάξεων νομοθεσίας κράτους μέλους ή η οποία παρέχει δικαίωμα σε συμπλήρωμα της σύνταξης αποκλειστικά λόγω του ότι ο δικαιούχος ανέθρεψε τέκνο, ανεξάρτητα από τη μέθοδο που χρησιμοποιείται για τον υπολογισμό των περιόδων αυτών [...]».

45. Από τον ευρύ αυτόν ορισμό προκύπτει ότι, προκειμένου να κριθεί εάν οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τη νομοθεσία του κράτους μέλους Β, κατά την έννοια του άρθρου 44, παράγραφος 2, του εν λόγω κανονισμού, αρκεί απλώς να εξακριβωθεί εάν οι περίοδοι αυτές πιστώνονται (ή θεωρείται ότι παρέχουν δικαίωμα σε συμπλήρωμα στη σύνταξη) δυνάμει της νομοθεσίας του εν λόγω κράτους μέλους. Ο τρόπος με τον οποίον πιστώνονται οι περίοδοι αυτές, συμπεριλαμβανομένου του εάν πιστώνονται ως «περίοδοι ασφάλισης» ή ως «περίοδοι κατοικίας», είναι αδιάφορος.

46. Κατά τη γνώμη μου, και ακολουθώντας την ίδια συλλογιστική με αυτή των σημείων 39 και 40 των παρουσών προτάσεων, ο ως άνω ορισμός εφαρμόζεται αναλογικά στο πλαίσιο εφαρμογής του κριτηρίου του «επαρκούς συνδέσμου» που έχει αναπτυχθεί βάσει του άρθρου 21 ΣΛΕΕ. Πράγματι, σε διαφορετική περίπτωση, ο ενδιαφερόμενος θα δικαιούνταν να ληφθεί υπόψη η περίοδος που αφέρωσε στην ανατροφή των τέκνων του δύο φορές (δυνάμει της νομοθεσίας τόσο του κράτους μέλους Α όσο και του κράτους μέλους Β), υπό την προϋπόθεση ότι το κράτος μέλος Β λαμβάνει υπόψη του την εν λόγω περίοδο μόνον ως «περίοδο κατοικίας» και όχι ως «περίοδο

²⁷ Δεδομένου ότι στις αποφάσεις *Elsen*, *Kauer*, *Reichel-Albert* ή *Pensionsversicherungsanstalt* το Δικαστήριο δεν δήλωσε ξεκάθαρα ότι η νομοθεσία του κράτους μέλους Β δεν προβλέπει να λαμβάνονται υπόψη οι συντάξιμες «περίοδοι ανατροφής τέκνου», θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι αποφάσεις αυτές σημαίνουν ότι η νομοθεσία του κράτους μέλους Α πρέπει να εφαρμοστεί στις περιόδους αυτές *αποκλειστικής της νομοθεσίας του κράτους μέλους Β* [προς επίρρωση της ερμηνείας αυτής βλ. αποφάσεις *Elsen* (σκέψη 28) και *Kauer* (σκέψεις 30 και 31)]. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μου, η ερμηνεία αυτή είναι εσφαλμένη τουλάχιστον στην περίπτωση που οι κανονισμοί 883/2004 και 987/2009 εφαρμόζονται *ratione temporis* (όπερ δεν ίσχυε στις υποθέσεις *Elsen*, *Kauer* ή *Reichel-Albert*). Πράγματι, τούτο θα σήμαινε ότι, δυνάμει του κριτηρίου του «επαρκούς συνδέσμου», ένα πρόσωπο μπορεί να επικαλεστεί *μόνο* τη νομοθεσία του κράτους μέλους Α, ενώ, δυνάμει του άρθρου 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009, το πρόσωπο αυτό θα μπορούσε να επικαλεστεί τη νομοθεσία του κράτους μέλους Β και, σε περίπτωση που κατά τη νομοθεσία αυτή δεν λαμβάνονται υπόψη οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου», τη νομοθεσία του κράτους μέλους Α (για την ακρίβεια, το εν λόγω πρόσωπο θα είχε μια διπλή «ευκαιρία» να ληφθούν υπόψη οι συγκεκριμένες περίοδοι). Κατά τη γνώμη μου, το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου», το οποίο αναπτύχθηκε βάσει του άρθρου 21 ΣΛΕΕ, δεν μπορεί να παρέχει στους πολίτες της Ένωσης χαμηλότερο επίπεδο προστασίας από την εν λόγω διάταξη.

ασφάλισης»²⁸. Τούτο είναι αντίθετο προς τη βασική λογική των κανονισμών 883/2004 και 987/2009 και βαίνει πέραν των απαιτήσεων του άρθρου 21 ΣΛΕΕ. Παράλληλα, θα έθιγε το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης να κυκλοφορούν ελεύθερα καθόσον –στην αντίθετη υποθετική περίπτωση– δεν θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη από το κράτος μέλος Α ο χρόνος που αφιέρωσε ο ενδιαφερόμενος για την ανατροφή των τέκνων του στο κράτος μέλος Β εφόσον, δυνάμει της νομοθεσίας του οικείου κράτους μέλους, η περίοδος αυτή θεωρείται ως «περίοδος κατοικίας» και όχι ως «περίοδος ασφάλισης». Συναφώς, υπενθυμίζω ότι από την απόφαση Pensionsversicherungsanstalt προκύπτει ότι, όταν ο νομοθέτης της Ένωσης θέσπισε το άρθρο 44 του κανονισμού 987/2009, διατύπωσε ρητώς ορισμένες μόνο από τις υποχρεώσεις που αφορούν τον συνυπολογισμό των «περιόδων ανατροφής τέκνου», οι οποίες απορρέουν από το άρθρο 21 ΣΛΕΕ. Δεδομένου ότι οι υποχρεώσεις αυτές είναι ευρύτερες από εκείνες που επιβάλλει η πράξη του παραγώγου δικαίου, φρονώ ότι ο ορισμός της έννοιας των «περιόδων ανατροφής τέκνου» δεν μπορεί να είναι στενότερος κατά το άρθρο 21 ΣΛΕΕ σε σχέση με αυτόν του άρθρου 44 του κανονισμού 987/2009.

47. Στην υπόθεση της κύριας δίκης, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει εάν οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» έχουν ήδη ληφθεί υπόψη δυνάμει της νομοθεσίας του κράτους μέλους Β (Κάτω Χώρες). Υπό την επιφύλαξη σχετικής επαληθεύσεως από το αιτούν δικαστήριο, υπενθυμίζω ότι η διαφορά της κύριας δίκης αφορά το δικαίωμα που θεμελιώνει η VA για τη χορήγηση παροχών αναπηρίας και όχι συντάξεως γήρατος²⁹. Η Ολλανδική Κυβέρνηση διευκρίνισε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ότι η εθνική της νομοθεσία δεν επιτρέπει τη χορήγηση παροχών αναπηρίας σε πρόσωπα που ασκούν μη μισθωτή δραστηριότητα όπως η VA και ότι οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» μπορούν να εξομοιωθούν με τις «περίόδους κατοικίας» αποκλειστικά για τη χορήγηση μιας διαφορετικής σύνταξης, δηλαδή της σύνταξης γήρατος. Περαιτέρω, επισήμανε ότι στον βαθμό που η κύρια δίκη αφορά αποκλειστικά τη χορήγηση παροχών αναπηρίας θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι η περίοδος ανατροφής τέκνου δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη σύμφωνα με τη νομοθεσία του εν λόγω κράτους μέλους³⁰.

48. Κατόπιν των ανωτέρω παρατηρήσεων προκειμένου να δοθεί απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου, θα εξετάσω στη συνέχεια εάν το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» που εφάρμοσε το Δικαστήριο στις αποφάσεις Elsen, Kauer και Reichel-Albert, καθώς και, πιο πρόσφατα, στην απόφαση Pensionsversicherungsanstalt, ασκεί επιρροή στην υπό κρίση υπόθεση.

²⁸ Στην υποθετική αυτή περίπτωση, θα θεωρούνταν ότι το κράτος μέλος Β δεν παρέχει τη δυνατότητα να ληφθούν υπόψη οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» δυνάμει της νομοθεσίας του. Ως εκ τούτου, το κράτος μέλος Α θα ήταν υποχρεωμένο να εφαρμόσει τη νομοθεσία του στις περιόδους που αφιερώθηκαν για την ανατροφή των τέκνων στο κράτος μέλος Β κατ' εφαρμογή του κριτηρίου του «επαρκούς συνδέσμου». Ωστόσο, στην πράξη, οι περίοδοι αυτές θα εξακολουθούσαν να πιστώνονται ως «περίοδοι κατοικίας» δυνάμει της νομοθεσίας του κράτους μέλους Β.

²⁹ Επισημαίνω ότι η Γερμανική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι, για να θεωρηθεί ότι οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» «λαμβάνονται υπόψη» δυνάμει της νομοθεσίας του κράτους μέλους Β, κρίσιμο είναι μόνο το στοιχείο αν δυνάμει της νομοθεσίας αυτής οι εν λόγω περίοδοι πιστώνονται για τη χορήγηση οποιουδήποτε είδους συντάξεως (είτε πρόκειται για σύνταξη γήρατος είτε για σύνταξη αναπηρίας). Διαφωνώ. Κατά τη γνώμη μου, θα πρέπει να εξετάζεται εάν οι ως άνω περίοδοι πιστώνονται για το συγκεκριμένο είδος της επίμαχης συντάξεως.

³⁰ Χάριν πληρότητας, επισημαίνω ότι η Ολλανδική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι, στην υπό κρίση υπόθεση, το αρμόδιο κράτος μέλος δυνάμει του τίτλου II του κανονισμού 883/2004 δεν είναι οι Κάτω Χώρες αλλά η Γερμανία, δεδομένου ότι η αναπηρία της VA προέκυψε όταν αυτή διέμενε και εργαζόταν στη Γερμανία. Η ερμηνεία αυτή είναι, κατά τη γνώμη μου, σαφώς εσφαλμένη. Πράγματι, προκειμένου να κριθεί ποια είναι η νομοθεσία που πρέπει να εφαρμοστεί σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο (όπως, εν προκειμένω, η «περίοδος ανατροφής τέκνου»), πρέπει να εξεταστεί η κατάσταση στην οποία τελούσε ο ενδιαφερόμενος κατά τη διάρκεια της επίμαχης περιόδου και όχι η ημερομηνία κατά την οποία το συγκεκριμένο πρόσωπο θεμελίωσε δικαίωμα συντάξεως.

B. Το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα: τι ακριβώς συνιστά «επαρκή σύνδεσμο»;

49. Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, κατ' ουσίαν, εάν η υποχρέωση, κατά το άρθρο 21 ΣΛΕΕ, συνυπολογισμού των «περιόδων ανατροφής τέκνου» από το κράτος μέλος Α (εν προκειμένω, τη Γερμανία) έχει επίσης εφαρμογή όταν, όπως συμβαίνει στην υπόθεση της κύριας δίκης, ο ενδιαφερόμενος έχει καταβάλει ασφαλιστικές εισφορές λόγω της άσκησης «μισθωτής» ή «μη μισθωτής» δραστηριότητας σε αυτό το κράτος μέλος μόνο μετά την ανατροφή των τέκνων του σε ένα ή περισσότερα άλλα κράτη μέλη, ενώ ουδέποτε είχε καταβάλει οποιαδήποτε εισφορά πριν από τη γέννηση των τέκνων του. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο παραπέμπει ρητώς στις αποφάσεις *Elsen*, *Kauer* και *Reichel-Albert*, στις οποίες το Δικαστήριο διατύπωσε και ανέπτυξε το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου».

50. Θα εξηγήσω, αφενός, για ποιον λόγο, κατ' εμέ, στην περίπτωση που οι κανονισμοί 883/2004 και 987/2009 εφαρμόζονται *ratione temporis*, δεν θα πρέπει κανείς να υποκύψει στον πειρασμό να εκτείνει υπερβολικά τον «επαρκή σύνδεσμο» και, αφετέρου, για ποιον λόγο θεωρώ ότι ο σύνδεσμος αυτός μπορεί να υφίσταται ακόμη και εάν ο ενδιαφερόμενος δεν έχει καταβάλει εισφορές λόγω άσκησης «μισθωτής» ή «μη μισθωτής» δραστηριότητας στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφάλισης του κράτους μέλους Α πριν μετοικήσει στο κράτος μέλος Β για την ανατροφή των τέκνων του.

1. Το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» μετά την απόφαση Pensionsversicherungsanstalt

51. Όπως διευκρίνισα στις προτάσεις μου στην υπόθεση *Pensionsversicherungsanstalt*³¹, φρονώ ότι, κατά τη θέσπιση του άρθρου 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009, ο νομοθέτης της Ένωσης επέλεξε συνειδητά να μην αναφερθεί στο κριτήριο του «στενού συνδέσμου» το οποίο είχε διατυπωθεί από το Δικαστήριο με βάση το προϊσχύσαν καθεστώς (δηλαδή, στην περίπτωση που εφαρμόζοταν *ratione temporis* ο κανονισμός 1408/71). Πράγματι, δεδομένου ότι η διάταξη αυτή είναι μεταγενέστερη των αποφάσεων *Elsen* και *Kauer* (όχι όμως και της απόφασης *Reichel-Albert*), ο νομοθέτης της Ένωσης θα μπορούσε να την είχε υιοθετήσει ρητώς, εφόσον το επιθυμούσε, ούτως ώστε να ενσωματώσει πλήρως το συγκεκριμένο κριτήριο στην παράγωγη νομοθεσία της Ένωσης. Ωστόσο, ενδεχομένως λόγω του ότι το επίμαχο κριτήριο δεν είναι από τη φύση του τόσο σαφές όσο οι (και είναι διατυπωμένο υπό πιο αόριστο τρόπο σε σχέση με τις) τρεις σαφώς καθοριζόμενες προϋποθέσεις που τίθενται στο άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009 αλλά και του ότι η διάταξη αυτή αποσκοπεί στη θέσπιση μιας (περιορισμένης και σαφώς προσδιορισμένης) εξαιρέσεως στους κανόνες αρμοδιότητας που περιλαμβάνονται στον τίτλο ΙΙ του κανονισμού 883/2004, επέλεξε να μην το πράξει³².

52. Για αυτούς ακριβώς τους ίδιους λόγους, καθώς και για ορισμένους πρόσθετους³³, καταλήγω στο συμπέρασμα ότι μολονότι το Δικαστήριο έχει πλέον κρίνει, αντιθέτως προς την πρότασή μου³⁴, ότι το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» είναι κρίσιμο στην περίπτωση που οι κανονισμοί 883/2004 και 987/2009 (και όχι ο κανονισμός 1408/71) εφαρμόζονται *ratione*

³¹ C-576/20, EU:C:2022:75, σημεία 60 έως 63.

³² Όπ.π. (σημεία 64 και 65).

³³ Οι οποίοι συνδέονται, ιδίως, με το γεγονός ότι νομοθεσία κράτους μέλους η οποία αντανάκλα απολύτως το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού 987/2009 θα μπορούσε, κατόπιν της απόφασης *Pensionsversicherungsanstalt*, να κριθεί ότι αντιβαίνει στο άρθρο 21 ΣΛΕΕ, στην περίπτωση που δεν επιτρέπει να ληφθούν υπόψη οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» σε άλλες περιπτώσεις (με τις περιπτώσεις αυτές να είναι δύσκολο να προβλεφθούν δεδομένου ότι το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» είναι από τη φύση του ασαφές).

³⁴ Βλ. τις προτάσεις μου στην υπόθεση *Pensionsversicherungsanstalt*.

temporis, δεν θα πρέπει να υποκύψει κανείς στον πειρασμό να ενθαρρύνει την υπαγωγή ενός διαρκώς επεκτεινόμενου εύρους περιπτώσεων στο πεδίο εφαρμογής του κριτηρίου του «επαρκούς συνδέσμου» βάσει όχι των ως άνω κανονισμών, αλλά του άρθρου 21 ΣΛΕΕ.

53. Πράγματι, στο φαινόμενο αυτό μπορούν να συμβάλουν διάφοροι παράγοντες. Πρώτον, το τι ακριβώς συνιστά «επαρκή σύνδεσμο» (και τι όχι) δεν είναι, όπως προανέφερα, σαφές. Από τη φύση του, το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» είναι αόριστο και εξαρτάται από το ποιες μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι οι κρίσιμες περιστάσεις κάθε υποθέσεως. Στις αποφάσεις *Elsen*, *Kauer*, *Reichel-Albert* και *Pensionsversicherungsanstalt*, τονίστηκαν διάφοροι παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου του ότι ο προσφεύγων είχε εργαστεί αποκλειστικά στο κράτος μέλος Α ή ότι είχε καταβάλει εισφορές αποκλειστικά σε αυτό το κράτος μέλος, χωρίς κανείς από τους παράγοντες αυτούς να αναγορευθεί σε καθοριστικής σημασίας³⁵. Δεύτερον, το Δικαστήριο, μέχρι σήμερα, έχει πάντοτε κρίνει ότι υφίσταται «επαρκής σύνδεσμος» ενώ ουδέποτε έκρινε ότι απουσιάζει. Στην πραγματικότητα, οι παλαιότερες αποφάσεις στις οποίες εφαρμόστηκε το συγκεκριμένο κριτήριο υποδηλώνουν την τάση του Δικαστηρίου να διευρύνει, και όχι να περιορίζει, τον αριθμό των περιπτώσεων στις οποίες το κράτος μέλος Α υποχρεούται να εφαρμόσει τη νομοθεσία του σε «περιόδους ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β. Για παράδειγμα, ενώ στις υποθέσεις *Elsen* και *Kauer*, οι προσφεύγοντες υπάγονταν στη νομοθεσία του κράτους μέλους Α μέχρι την έναρξη των «περιόδων ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στην αλλοδαπή³⁶, δεν ισχύει το ίδιο για τους προσφεύγοντες στις υποθέσεις *Reichel-Albert* και *Pensionsversicherungsanstalt*³⁷ αλλά, παρά ταύτα, τούτο δεν εμπόδισε το Δικαστήριο να διαπιστώσει την ύπαρξη «επαρκούς συνδέσμου».

54. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω επισημάνσεων, ουδεμία έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι, στην αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, το αιτούν δικαστήριο αναφέρει πλείστα όσα στοιχεία (όπως το γεγονός ότι όλο το επαγγελματικό ιστορικό της VA συνδέεται με τη Γερμανία, ότι φοίτησε σε σχολείο αποκλειστικά στη Γερμανία, ότι ήταν εγκατεστημένη στις Κάτω Χώρες σε απόσταση λίγων μόνο χιλιομέτρων από τα σύνορα με τη Γερμανία, και ότι τα τέκνα της φοίτησαν σε σχολείο στη Γερμανία) τα οποία είναι δυνητικώς κρίσιμα προκειμένου να εξακριβωθεί η ύπαρξη «επαρκούς συνδέσμου»³⁸.

55. Θα προσπαθήσω κατωτέρω να αποσαφηνίσω το πεδίο εφαρμογής του εν λόγω κριτηρίου. Θα ξεκινήσω εξετάζοντας (υπό α) τις παραμέτρους οι οποίες, κατά τη γνώμη μου, δεν ασκούν καθοριστική επιρροή στη διαπίστωση υπάρξεως του συνδέσμου αυτού, προτού στραφώ (υπό β) σε εκείνες τις οποίες θεωρώ, κατ' αντιδιαστολή, καθοριστικής σημασίας.

³⁵ Για παράδειγμα, στην απόφαση *Elsen*, το Δικαστήριο έκρινε ότι λόγω του ότι υπήρχε «στενός σύνδεσμος» μεταξύ των περιόδων αυτών και των περιόδων δραστηριότητας της U. Elsen στη Γερμανία, η U. Elsen δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι είχε παύσει κάθε «επαγγελματική δραστηριότητα» και ότι, για τον λόγο αυτόν, υπαγόταν στη νομοθεσία του κράτους μέλους στο οποίο διέμενε (Γαλλία). Αντιθέτως, στην απόφαση *Reichel-Albert*, φρονώ ότι το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε το Δικαστήριο επηρεάστηκε, κατά κάποιον τρόπο, από διαφορετικές εκτιμήσεις. Πρώτον, η D. Reichel-Albert είχε εργαστεί και καταβάλει εισφορές σε ένα μόνο κράτος μέλος (Γερμανία), τόσο πριν όσο και μετά την προσωρινή μετοίκησή της σε άλλο κράτος μέλος (Βέλγιο), στο οποίο ουδέποτε εργάστηκε. Δεύτερον, η D. Reichel-Albert μετοίκησε στο Βέλγιο αποκλειστικά για οικογενειακούς λόγους και απευθείας από τη Γερμανία, στην οποία εργαζόταν μέχρι και τον τελευταίο μήνα πριν τη μετοίκησή της.

³⁶ Βλ. αποφάσεις *Elsen* (σκέψη 26) και *Kauer* (σκέψη 32).

³⁷ Πράγματι, σε αμφότερες εκείνες τις υποθέσεις, οι προσφεύγοντες είχαν παύσει να υπάγονται στη νομοθεσία του κράτους μέλους Α αρκετούς μήνες ή ακόμη και ένα έτος πριν την έναρξη των εν λόγω περιόδων.

³⁸ Βλ. σημείο 23 των παρούσων προτάσεων.

α) Μη καθοριστικής σημασίας παράμετροι

56. Πρώτον, δεδομένου ότι το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» χρησιμοποιήθηκε σε υποθέσεις στις οποίες το Δικαστήριο εξέτασε δύο ζητήματα –δηλαδή, αφενός, εάν το κράτος μέλος Α ήταν υποχρεωμένο να εφαρμόσει τη νομοθεσία του σε περιόδους ανατροφής τέκνου που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β και, αφετέρου, εάν, στις περιπτώσεις αυτές, η νομοθεσία αντιμετώπιζε τις εν λόγω περιόδους ως εάν αυτές να είχαν συμπληρωθεί στην επικράτειά του και ήταν, ως εκ τούτου, συμβατή προς το άρθρο 21 ΣΛΕΕ³⁹–, είναι δελεαστικό να θεωρηθεί ότι η νομολογία που αφορά το δεύτερο εξ αυτών των ζητημάτων είναι κρίσιμη και για το πρώτο.

57. Συναφώς, επισημαίνω ότι στην απόφαση Pensionsversicherungsanstalt το Δικαστήριο υπενθύμισε, για παράδειγμα, ότι εθνική νομοθεσία η οποία θέτει σε δυσμενή θέση ορισμένους ημεδαπούς απλώς και μόνο επειδή άσκησαν το δικαίωμά τους ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής σε άλλο κράτος μέλος θεωρείται ότι συνεπάγεται άνιση μεταχείριση η οποία αντιβαίνει στις αρχές επί των οποίων θεμελιώνεται η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης κατά την άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας⁴⁰. Συμφωνώ ότι, στην υπό κρίση υπόθεση, εάν η VA είχε αναθρέψει τα τέκνα της στη Γερμανία, οι συντάξιμες «περίοδοι ανατροφής τέκνου» θα είχαν ληφθεί αυτοδικαίως υπόψη δυνάμει της εφαρμοστέας γερμανικής νομοθεσίας (δηλαδή, δυνάμει του άρθρου 56, παράγραφος 3, πρώτο εδάφιο, του SGB VI). Συνεπώς, όπως και οι προσφεύγοντες στις υποθέσεις Elsen, Kauer, Reichel-Albert και Pensionsversicherungsanstalt, η VA τέθηκε σε δυσμενή θέση απλώς και μόνο διότι ανέθρεψε τα τέκνα της στις Κάτω Χώρες και όχι στη Γερμανία.

58. Ωστόσο, φρονώ ότι το γεγονός ότι ένα πρόσωπο, όπως η VA στην υπόθεση της κύριας δίκης, τίθεται σε μειονεκτική θέση για τον λόγο ότι οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» τις οποίες συμπλήρωσε στην αλλοδαπή δεν λαμβάνονται υπόψη από το κράτος μέλος Α δεν είναι, από μόνο του, κρίσιμο για το ζήτημα εάν υφίσταται «επαρκής σύνδεσμος» μεταξύ των «περιόδων ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β και των «περιόδων ασφάλισης» τις οποίες συμπλήρωσε στο κράτος μέλος Α. Αφορά ένα άλλο ζήτημα, και συγκεκριμένα το κατά πόσον η νομοθεσία του κράτους μέλους Α συνάδει με το άρθρο 21 ΣΛΕΕ.

59. Κατά τη γνώμη μου, τα δύο ζητήματα είναι διακριτά μεταξύ τους και δεν μπορούν να συγχωνευθούν. Αυτό επιβεβαιώθηκε από το Δικαστήριο στην απόφαση Pensionsversicherungsanstalt⁴¹. Κατά συνέπεια, απλώς και μόνον το γεγονός ότι ένα πρόσωπο όπως η VA τίθεται σε μειονεκτική θέση λόγω του ότι η «περίοδος ανατροφής τέκνου» την οποία

³⁹ Πράγματι, όπως διευκρίνισα στις προτάσεις μου στην υπόθεση Pensionsversicherungsanstalt (C-576/20, EU:C:2022:75, σημείο 38), πριν από την έναρξη ισχύος των κανονισμών 883/2004 και 987/2009 η νομολογία του Δικαστηρίου, όπως την αντιλαμβάνομαι, στηριζόταν σε μια προσέγγιση δύο σταδίων, η οποία βασιζόταν στη δυνατότητα εφαρμογής της νομοθεσίας του κράτους μέλους Α στις «περίόδους ανατροφής τέκνου» οι οποίες συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β, εφόσον υπήρχε «στενός σύνδεσμος» ή «αρκούντως στενός σύνδεσμος» μεταξύ αυτών των περιόδων και των περιόδων άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Α (πρώτο στάδιο) και στην υποχρέωση, η οποία απέρρεε από το άρθρο 21 ΣΛΕΕ, η νομοθεσία αυτή να αντιμετωπίζει τις «περίόδους ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β ως εάν να είχαν συμπληρωθεί στο κράτος μέλος Α (ήτοι, την υποχρέωση εξομοίωσης των σχετικών περιόδων) (δεύτερο στάδιο).

⁴⁰ Βλ. αποφάσεις Pensionsversicherungsanstalt (σκέψη 61) και Reichel-Albert (σκέψη 42 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

⁴¹ Βλ. ιδίως σκέψεις 63 και 64 της αποφάσεως.

συμπλήρωσε στο κράτος μέλος Β δεν λαμβάνεται υπόψη από το κράτος μέλος Α, δεν μπορεί να αποτελεί τον λόγο για τον οποίον θα διευρυνθεί το εύρος των περιπτώσεων στις οποίες υφίσταται «επαρκής σύνδεσμος»⁴².

60. Δεύτερον, επισημαίνω ότι τα περισσότερα από τα επιχειρήματα που προέβαλε η Γερμανική Κυβέρνηση κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση επικεντρώθηκαν στο γεγονός ότι η VA διατηρεί στενότερους δεσμούς με τις Κάτω Χώρες παρά με τη Γερμανία. Ως εκ τούτου, η Γερμανία δεν υποχρεούται, κατά την άποψη της οικείας κυβερνήσεως, να εφαρμόσει τη νομοθεσία της στις «περίόδους ανατροφής τέκνου» που η VA συμπλήρωσε στις Κάτω Χώρες.

61. Δεν συμφωνώ με την ως άνω ανάλυση. Κατά τη γνώμη μου, απλώς και μόνον το γεγονός ότι ο ενδιαφερόμενος διατηρεί επίσης δεσμούς με το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης του κράτους μέλους Β κατά τη διάρκεια της κρίσιμης «περιόδου ανατροφής τέκνου» (για παράδειγμα, διότι το πρόσωπο αυτό υπαγόταν σε υποχρεωτική ασφάλιση στο οικείο κράτος μέλος κατά τη διάρκεια των περιόδων αυτών) δεν απαγορεύει την εφαρμογή της νομοθεσίας του κράτους μέλους Α στις συγκεκριμένες περιόδους. Όπως διευκρίνισα στο πλαίσιο της απάντησής μου στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, σκοπός του κριτηρίου του «επαρκούς συνδέσμου» δεν είναι να καθορίσει –ανάλογα με το με ποιο σύστημα ασφάλισης διατηρεί τους στενότερους δεσμούς ο ενδιαφερόμενος– ποια είναι η εφαρμοστέα νομοθεσία (αυτή του κράτους μέλους Α ή αυτή του κράτους μέλους Β). Αντιθέτως, το εν λόγω κριτήριο αποσκοπεί στη δημιουργία μιας επικουρικής αρμοδιότητας του κράτους μέλους Α, η οποία τελεί υπό την επιφύλαξη ότι, εφόσον ληφθούν υπόψη οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» δυνάμει της νομοθεσίας του κράτους μέλους Β, θα έχει εφαρμογή αποκλειστικά και μόνο η νομοθεσία αυτού του κράτους μέλους.

62. Συναφώς, υπενθυμίζω ότι, όπως υπογράμμισε η Επιτροπή κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» αναπτύχθηκε αρχικώς από το Δικαστήριο στην απόφαση *Elsen*, η οποία αφορούσε μεθοριακό εργαζόμενο. Οι μεθοριακοί εργαζόμενοι διατηρούν αναπόφευκτα δεσμούς τόσο με το κράτος μέλος στο οποίο εργάζονται όσο και με το κράτος μέλος στο οποίο διαμένουν. Κατά συνέπεια, είναι σαφές ότι απλώς και μόνον το γεγονός ότι ένα πρόσωπο διατηρεί δεσμούς με το κράτος μέλος Β δεν απαγορεύει στο πρόσωπο αυτό να έχει επίσης «επαρκή σύνδεσμο» με το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης του κράτους μέλους Α.

63. Τρίτον, μπορεί επίσης να υποστηριχθεί ότι, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η ύπαρξη «επαρκούς συνδέσμου», ο ενδιαφερόμενος πρέπει να έχει εργαστεί αποκλειστικά σε ένα κράτος μέλος (κράτος μέλος Α) κατά τη διάρκεια της ζωής του. Πράγματι, το Δικαστήριο τόνισε το στοιχείο αυτό στις αποφάσεις *Elsen*, *Kauer*, *Reichel-Albert* και *Pensionsversicherungsanstalt*.

64. Ωστόσο, στην προσέγγιση αυτή εντοπίζω δύο προβλήματα. Πρώτον, θέτει σε δυσμενή θέση τους πολίτες της Ένωσης οι οποίοι έχουν εργαστεί σε διάφορα κράτη μέλη και οι οποίοι έχουν, ως εκ τούτου, ασκήσει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας τους κατ' εφαρμογήν των διατάξεων της Συνθήκης ΛΕΕ. Ένα πρόσωπο ενδέχεται, για παράδειγμα, να έχει εργαστεί μόνο στο κράτος μέλος Α, τόσο πριν όσο και αμέσως μετά την ανατροφή του τέκνου του στο κράτος μέλος Β. Θα έπρεπε το πρόσωπο αυτό να στερηθεί τη δυνατότητα να επικαλεστεί τη νομοθεσία του κράτους μέλους Α

⁴² Προσθέτω ότι, εάν κάθε φορά που ένα πρόσωπο ασκούσε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας του κατ' εφαρμογήν των διατάξεων της Συνθήκης ΛΕΕ, το μοναδικό κριτήριο ήταν το κατά πόσον το συγκεκριμένο πρόσωπο θα περιέλθει σε δυσμενή θέση στην περίπτωση που δεν θα έχει πλέον τη δυνατότητα να επικαλείται τη νομοθεσία του κράτους μέλους στην οποία υπαγόταν κατά το παρελθόν, τότε οι κανόνες που αποτελούν μέρος του συστήματος συντονισμού το οποίο θέσπισαν οι κανονισμοί 883/2004 και 987/2009 θα καθίσταντο γράμμα κενό στο σύνολό τους. Κάτι τέτοιο δεν θα δημιουργούσε απλώς μεγάλη αβεβαιότητα στα κράτη μέλη αλλά και στους ίδιους τους πολίτες της Ένωσης (και, ως εκ τούτου, θα υπονόμει, αντί να διευκολύνει, την άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας, όπως αυτό προστατεύεται από τις οικείες διατάξεις).

για «περιόδους ανατροφής τέκνου» τις οποίες συμπλήρωσε στο κράτος μέλος Β απλώς και μόνον για τον λόγο ότι έκτοτε εργάζεται στο κράτος μέλος Γ ή στο κράτος μέλος Β, και όχι πλέον στο κράτος μέλος Α;

65. Δεύτερον, η προσέγγιση αυτή μπορεί επίσης να συνεπάγεται δυσανάλογες υποχρεώσεις για το κράτος μέλος Α. Ας υποθεθεί ότι ο ενδιαφερόμενος δεν διατηρούσε απολύτως κανέναν δεσμό με το κράτος μέλος Α πριν την ανατροφή των τέκνων του στο κράτος μέλος Β. Πρέπει να υποχρεωθεί το κράτος μέλος Α να εφαρμόσει τη νομοθεσία του στις «περιόδους ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β, παρότι ο ενδιαφερόμενος ξεκίνησε να εργάζεται σε αυτό το κράτος μέλος αρκετά έτη αργότερα, απλώς και μόνο διότι υποστηρίζει ότι έχει εργαστεί αποκλειστικά σε αυτό το κράτος μέλος;

66. Τέλος, φρονώ ότι η ύπαρξη «επαρκούς συνδέσμου» δεν μπορεί να θεμελιωθεί, όπως επισημαίνει το αιτούν δικαστήριο, απλώς και μόνο στο γεγονός ότι η ζωή του ενδιαφερομένου, μετά τη γέννηση των τέκνων του, είναι «προσανατολισμένη κυρίως» προς το νομικό, οικονομικό και κοινωνικό σύστημα του κράτους μέλους Α (για παράδειγμα, διότι τα τέκνα του φοιτούν σε σχολείο στο κράτος μέλος Α). Το κριτήριο αυτό είναι υπέρμετρα ασαφές και απρόβλεπτο και δεν δύναται να διασαφηνίσει το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου».

67. Μετά από τις ανωτέρω διευκρινίσεις, απομένει απλώς να σκιαγραφήσω ποιες παράμετροι είναι καθοριστικής σημασίας προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη «επαρκούς συνδέσμου».

β) Καθοριστικές παράμετροι

68. Κατ' εμέ, είναι σαφές ότι ο καθοριστικός παράγοντας για τη διαπίστωση υπάρξεως «επαρκούς συνδέσμου» είναι το ότι ο ενδιαφερόμενος έχει συμπληρώσει «περιόδους ασφάλισης» στο κράτος μέλος Α *πριν* (αλλά όχι κατ' ανάγκη μετά) την ανατροφή των τέκνων του στο κράτος μέλος Β (πρώτη προϋπόθεση). Κατά τη γνώμη μου, το γεγονός ότι ο ενδιαφερόμενος επιστρέφει για να εργαστεί στο κράτος μέλος Α *μετά* το πέρας των «περιόδων ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Β ενισχύει το συμπέρασμα του Δικαστηρίου ότι υφίσταται «επαρκής σύνδεσμος». Ωστόσο, τούτο δεν αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη του εν λόγω συνδέσμου.

69. Πράγματι, εάν απαιτούνταν από τον ενδιαφερόμενο, προκειμένου να υπαχθεί στη νομοθεσία του κράτους μέλους Α, να εργαστεί εκ νέου ή να συμπληρώσει πρόσθετες «περιόδους ασφάλισης» σε αυτό το κράτος μέλος *μετά* την ανατροφή των τέκνων του στο κράτος μέλος Β, τούτο, απλούστατα, θα έθιγε την άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής σε άλλα κράτη μέλη δυνάμει του άρθρου 21 ΣΛΕΕ (καθόσον, εξαιρουμένης της περιπτώσεως των μεθοριακών εργαζομένων, θα απαιτούνταν, ουσιαστικά, από τον ενδιαφερόμενο να επιστρέψει στο κράτος μέλος Α προκειμένου να ολοκληρώσει αυτές τις πρόσθετες «περιόδους ασφάλισης»).

70. Επιπλέον, φρονώ ότι μολονότι οι «περίοδοι ασφάλισης» που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Α δεν απαιτείται να έχουν συμπληρωθεί ακριβώς πριν από τις περιόδους που αφιερώθηκαν στην ανατροφή των τέκνων, το κράτος μέλος Α πρέπει να αποτελεί το τελευταίο κράτος μέλος στο οποίο ο ενδιαφερόμενος συμπλήρωσε «περιόδους ασφάλισης» πριν την ανατροφή των τέκνων του στο κράτος μέλος Β (δεύτερη προϋπόθεση). Πράγματι, κατά τη γνώμη μου, εάν ένα πρόσωπο συμπληρώσει «περιόδους ασφάλισης» στο κράτος μέλος Α και, εν συνεχεία, στο κράτος μέλος Γ, πριν την ανατροφή των τέκνων του στο κράτος μέλος Β, τότε οι «περίοδοι ανατροφής τέκνου» που έχουν συμπληρωθεί σε αυτό το τελευταίο κράτος μέλος πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι στενότερα συνδεδεμένες με τις «περιόδους ασφάλισης» που

συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Γ σε σχέση με αυτές που συμπληρώθηκαν στο κράτος μέλος Α. Σε αυτήν την περίπτωση, το κράτος μέλος Γ, και όχι το κράτος μέλος Α, πρέπει να εφαρμόσει τη νομοθεσία του⁴³.

71. Προσθέτω ότι η απαίτηση το κράτος μέλος Α να αποτελεί το τελευταίο κράτος μέλος στο οποίο ο ενδιαφερόμενος συμπλήρωσε «περιόδους ασφάλισης» πριν μετοικήσει στο κράτος μέλος Β συνάδει με τον κανόνα που θεσπίζει το άρθρο 44, παράγραφος 3, του κανονισμού 987/2009, το οποίο προβλέπει ότι η υποχρέωση του κράτους μέλους Α να λαμβάνει υπόψη του τις «περιόδους ανατροφής τέκνου» που έχουν συμπληρωθεί στο κράτος μέλος Β σύμφωνα με τη νομοθεσία του δεν ισχύει πλέον «στην περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος υπαγόταν ήδη ή υπάγεται πλέον στη νομοθεσία άλλου κράτους μέλους λόγω της άσκησης μισθωτής ή μη μισθωτής δραστηριότητας».

72. Επομένως, το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να στηρίζεται σε δύο βασικά στοιχεία. Πρώτον, ο ενδιαφερόμενος πρέπει να έχει συμπληρώσει «περιόδους ασφάλισης» στο κράτος μέλος Α πριν (αλλά όχι κατ' ανάγκη μετά) την ανατροφή των τέκνων του στο κράτος μέλος Β. Δεύτερον, το κράτος μέλος Α πρέπει να είναι το τελευταίο κράτος μέλος στο οποίο ο ενδιαφερόμενος συμπλήρωσε αυτές τις «περιόδους ασφάλισης» πριν την ανατροφή των τέκνων του στο κράτος μέλος Β.

2. Εφαρμογή σε περιπτώσεις όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης

73. Στο διατακτικό της αποφάσεως Pensionsversicherungsanstalt, το Δικαστήριο τονίζει ρητώς ότι ο ενδιαφερόμενος είχε καταβάλει εισφορές αποκλειστικά στο κράτος μέλος Α, τόσο πριν όσο και μετά τη μετοίκησή του σε άλλο κράτος μέλος στο οποίο πραγματοποίησε την ανατροφή των τέκνων του. Λαμβανομένης υπόψη της συγκεκριμένης διατυπώσεως, προκύπτει ευλόγως το ερώτημα που θέτει και το αιτούν δικαστήριο στην υπό κρίση υπόθεση, ήτοι εάν το κριτήριο του «επαρκούς συνδέσμου» πληρούται σε περιπτώσεις όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, κατά την οποία η VA συμπλήρωσε περιόδους οι οποίες, εξ όσων αντιλαμβάνομαι, εξομοιώνονται με «περιόδους ασφάλισης» στο κράτος μέλος Α (Γερμανία) πριν πραγματοποιήσει την ανατροφή των τέκνων της στο κράτος μέλος Β (Κάτω Χώρες), πλην όμως ξεκίνησε να καταβάλει εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφάλισης του πρώτου κράτους μέλους αρκετά έτη αφότου έπαυσε να αφιερώνει τον χρόνο της στην ανατροφή των τέκνων της.

74. Κατά τη γνώμη μου, η περίπτωση αυτή δεν μπορεί αφ' εαυτής να εμποδίσει, όπως επισήμανα στο σημείο 35 των παρουσών προτάσεων, τη δυνατότητα εφαρμογής της νομοθεσίας του κράτους μέλους Α (Γερμανία) στις επίμαχες περιόδους.

75. Συναφώς, οφείλω να ομολογήσω ότι είναι εύλογο, κατ' αρχήν, να εξαρτάται η θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματος ενός προσώπου από το γεγονός ότι ο ενδιαφερόμενος έχει καταβάλει εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφάλισης του κράτους μέλους που είναι αρμόδιο για τη χορήγηση της εν λόγω συντάξεως. Επομένως, κατανοώ τον λόγο για τον οποίον ορισμένα κράτη μέλη επιθυμούν να περιορίσουν τις αποκαλούμενες «περιόδους

⁴³ Συναφώς, υπενθυμίζω επίσης ότι, ως προς το άρθρο 45 ΣΛΕΕ, το οποίο αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι μια κατάσταση, που βασίζεται σε σύνολο περιστάσεων οι οποίες είναι υπέρμετρα αβέβαιες και έμμεσες, δεν μπορεί να επηρεάσει την επιλογή του εργαζομένου να ασκήσει το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας και δεν μπορεί, συνεπώς, να θεωρηθεί ικανή να παρακωλύσει την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων [βλ. απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 2022, ΜCΜ (Οικονομική ενίσχυση για σπουδές στην αλλοδαπή) (C-638/20, EU:C:2022:916, σκέψη 35 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία)]. Κατά τη γνώμη μου, οι διαπιστώσεις αυτές ισχύουν επίσης στο πλαίσιο εφαρμογής του άρθρου 21 ΣΛΕΕ. Κατά συνέπεια, οι «περιόδοι ανατροφής τέκνου» δεν μπορεί να είναι πολύ απομακρυσμένες ή απομονωμένες από τις «περιόδους ασφάλισης» που έχουν συμπληρωθεί στο κράτος μέλος Α.

ασφάλισης» σε περιόδους κατά τις οποίες ο ενδιαφερόμενος κατέβαλε πράγματι ασφαλιστικές εισφορές λόγω της άσκησης «μισθωτής» ή «μη μισθωτής» δραστηριότητας. Ωστόσο, τούτο ουδόλως μεταβάλλει το γεγονός ότι άλλα κράτη μέλη, μεταξύ των οποίων και η Γερμανία, παρέχουν τη δυνατότητα ορισμένες περιόδοι της ζωής ενός προσώπου, κατά τη διάρκεια των οποίων δεν κατέβαλε εισφορές ή δεν ασκούσε «μισθωτή» ή «μη μισθωτή» δραστηριότητα (και, ως εκ τούτου, δεν υπαγόταν σε υποχρεωτική ασφάλιση) να εξομοιωθούν με «περιόδους ασφάλισης».

76. Επί του συγκεκριμένου ζητήματος, υπενθυμίζω ότι, κατά το άρθρο 1, στοιχείο κ', του κανονισμού 883/2004, ο όρος «περίοδος ασφάλισης» δεν περιορίζεται στις «περιόδους εισφοράς, μισθωτής δραστηριότητας ή μη μισθωτής δραστηριότητας [...]». Ο όρος αυτός έχει επίσης εφαρμογή σε «όλες [...] [τις] περιόδους [...] στο[ν] βαθμό που έχουν αναγνωρισθεί από τη νομοθεσία αυτή ως ισοδύναμες με περιόδους ασφάλισης». Εξ αυτού προκύπτει ότι οι «περιόδοι ασφάλισης», κατά την έννοια της εν λόγω διατάξεως, μπορούν να συμπληρωθούν από ένα πρόσωπο σε ένα κράτος μέλος, ακόμη και εάν δεν καταβάλει εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφάλισης (και δεν ασκεί μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα) του κράτους μέλους αυτού.

77. Εν προκειμένω, εξ όσων αντιλαμβάνομαι, η Γερμανική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι οι περιόδοι επαγγελματικής εκπαίδευσης που συμπλήρωσε η VA στη Γερμανία πριν μεταβεί στις Κάτω Χώρες για την ανατροφή των τέκνων της εξομοιώνονται με «περιόδους ασφάλισης» δυνάμει του άρθρου 58, παράγραφος 1, του SGB VI. Το αιτούν δικαστήριο προβαίνει σε παρόμοια διαπίστωση στη διάταξη περί παραπομπής. Πράγματι, επισημαίνει ότι αντίστοιχες «περιόδοι πίστωσης» ή «συντάξιμες περιόδοι» έχουν καταχωριστεί στο ιστορικό ασφάλισης της VA, για τις περιόδους κατά τις οποίες πραγματοποίησε την εν λόγω επαγγελματική εκπαίδευση.

78. Επιπλέον, η Γερμανία αποτελεί το τελευταίο κράτος μέλος στο οποίο η VA συμπλήρωσε «περιόδους ασφάλισης» πριν μετοικήσει στις Κάτω Χώρες.

79. Κατά συνέπεια, και υπό την επιφύλαξη σχετικής επαληθεύσεως από το αιτούν δικαστήριο, φρονώ, υπό το πρίσμα των διαπιστώσεών μου στα σημεία 68 έως 72 των παρουσών προτάσεων, ότι η νομοθεσία του κράτους μέλους Α (Γερμανία) έχει εφαρμογή στις επίμαχες περιόδους και ότι το κράτος μέλος αυτό οφείλει, δυνάμει του άρθρου 21 ΣΛΕΕ, να λάβει υπόψη του τις περιόδους αυτές ως εάν να είχαν συμπληρωθεί στο έδαφός του⁴⁴.

V. Πρόταση

80. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλε το Landessozialgericht Nordrhein-Westfalen (ανώτερο δικαστήριο υποθέσεων κοινωνικής ασφαλίσεως Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας, Γερμανία) ως εξής:

Το άρθρο 44, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΚ) 987/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Σεπτεμβρίου 2009, για καθορισμό της διαδικασίας εφαρμογής του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 883/2004 για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας,

⁴⁴ Όσον αφορά το ζήτημα εάν η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης εθνική νομοθεσία συνάδει προς το άρθρο 21 ΣΛΕΕ (το δεύτερο στάδιο στο οποίο αναφέρθηκα στην υποσημείωση 39 των παρουσών προτάσεων), θα ήθελα να σημειώσω ότι στην απόφαση *Elsen* (σκέψη 34) και στην απόφαση *Reichel-Albert* (σκέψη 39) το Δικαστήριο ήδη επισήμανε, όσον αφορά τις προγενέστερες (πανομοιότυπες) εκδοχές των επίμαχων στην κύρια δίκη διατάξεων, ότι οι διατάξεις αυτές αποθαρρύνουν τους υπηκόους της Ένωσης από την άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στα κράτη μέλη, το οποίο διασφαλίζει το άρθρο 21 ΣΛΕΕ και, ως εκ τούτου, αντίκεινται στην εν λόγω διάταξη. Κατά τη γνώμη μου, το συμπέρασμα αυτό εξακολουθεί να ισχύει.

έχει την έννοια ότι το υπεύθυνο για την καταβολή της συντάξεως κράτος μέλος οφείλει να εφαρμόσει τη νομοθεσία του και να λάβει υπόψη του «περιόδους ανατροφής τέκνου» που έχουν συμπληρωθεί σε άλλο κράτος μέλος ως εάν οι περίοδοι αυτές να είχαν συμπληρωθεί στην επικράτειά του, δυνάμει του άρθρου 21 ΣΛΕΕ, υπό την προϋπόθεση, πρώτον, ότι ο ενδιαφερόμενος έχει συμπληρώσει «περιόδους ασφάλισης» στο πρώτο κράτος μέλος πριν τη συμπλήρωση αυτών των «περιοδών ανατροφής τέκνου» και, δεύτερον, ότι το εν λόγω κράτος μέλος αποτελεί το τελευταίο κράτος μέλος στο οποίο ο ενδιαφερόμενος συμπλήρωσε τις εν λόγω «περιόδους ασφάλισης» πριν τη μετοίκησή του. Η υποχρέωση του πρώτου κράτους μέλους να λάβει υπόψη του τις «περιόδους ανατροφής τέκνου» που συμπληρώθηκαν στο δεύτερο κράτος μέλος δεν ισχύει στην περίπτωση που το κράτος μέλος αυτό έχει ήδη συνυπολογίσει τις εν λόγω περιόδους δυνάμει της δικής του νομοθεσίας. Στην «περίοδο ασφάλισης» μπορεί να περιλαμβάνεται περίοδος η οποία εξομοιώνεται με «περίοδο ασφάλισης» δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας του αρμόδιου για την καταβολή της συντάξεως κράτους μέλους, κατά τη διάρκεια της οποίας δεν έχουν καταβληθεί εισφορές στο εκ του νόμου σύστημα συνταξιοδοτικής ασφαλίσεως του οικείου κράτους μέλους.